

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

น้ำเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและจำเป็นต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวัน เนื่องจากน้ำเป็นสิ่งที่ทำให้สิ่งมีชีวิตอยู่รอดได้แล้วนั้นน้ำยังเป็นสิ่งที่ให้ความชุ่มชื้นและมีประโยชน์ต่อระบบนิเวศด้วยน้ำเป็นแหล่งสร้างความอุดมสมบูรณ์ของสรรพสิ่งที่เกิดมาบนโลกส่วนความต้องการน้ำเป็นปัจจัยหลักเพื่อการอยู่รอด น้ำสร้างและดำรงความหลากหลายธรรมชาติให้อยู่ควบคู่กันไป ดังนั้นหากแหล่งน้ำหรือระบบการจัดการน้ำมีปัญหาย่อมจะส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิต ระบบธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพประสบปัญหาด้วย

การป้องกันผลกระทบทางลบที่อาจเกิดขึ้น หรืออาจมีความรุนแรงในอนาคตซึ่งนักวิจัย และนักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่าควรที่จะให้ชุมชนซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) โดยตรงมากที่สุดได้มีส่วนร่วมในการควบคุม ดูแล แสดงความคิดเห็นต่อผู้ที่เข้ามาประกอบธุรกิจท่องเที่ยวในปัจจุบันเป็นอย่างมาก ซึ่งผู้ประกอบการส่วนใหญ่ยังมีความเข้าใจว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การจ้างแรงงานในชุมชนเข้ามาเป็นแรงงานบริการ รวมทั้งการทำความเข้าใจ และให้ความรู้กับชุมชนถึงสิทธิของของชุมชนในอันที่จะสามารถ ควบคุม ดูแล และป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นประโยชน์ของชุมชนได้ โดยในที่นี้พื้นที่ศึกษาชุมชนบริเวณลำน้ำเว้า นั้น มีองค์กรชุมชน และมีองค์กรเครือข่ายที่เข้มแข็งในการดูแลรักษาป่า และน้ำอยู่แล้ว ซึ่งมีศักยภาพเพียงพอที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เหมาะสมได้ แต่อย่างไรก็ตาม การที่จะเข้าไปร่วมดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมนั้นจะต้องเกิดขึ้นจากความต้องการของชุมชนเป็นที่ตั้ง ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่า การศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน การจัดการและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน จะเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้ชุมชนได้คิดและวิเคราะห์ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งในปัจจุบันชุมชนอาจมองข้ามไป

สำหรับในภาคเหนือตอนบนความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจะสืบเนื่องมาจากการใช้น้ำเพื่อการเกษตรซึ่งเป็นกิจกรรมหลักในการดำเนินชีวิตของประชาชนและเป็นการใช้น้ำส่วนใหญ่ ประมาณร้อยละ 90 ของปริมาณการใช้น้ำทั้งหมด (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศ, 2538) และโดยที่เกษตรกรในพื้นที่ต้นน้ำจะมีโอกาสได้รับน้ำและใช้น้ำก่อนเกษตรกรพื้นที่ท้ายน้ำ ทำให้การได้รับน้ำและการใช้น้ำของเกษตรกรพื้นที่ท้ายน้ำขึ้นอยู่กับการใช้น้ำของเกษตรกรพื้นที่ต้นน้ำ ซึ่งสามารถใช้น้ำได้เท่าที่มีหรือมากกว่าที่ต้องการ ทำให้มีน้ำเหลือถึงพื้นที่ท้ายน้ำจำกัดไม่เพียงพอตามความต้องการ เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างการเกษตรพื้นที่ต้นน้ำและท้ายน้ำ (วันเพ็ญ สุรฤกษ์, 2523)

การจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำ เป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้การจัดสรรทรัพยากรน้ำแก่ผู้ใช้น้ำในพื้นที่ต้นน้ำและท้ายน้ำเป็นไปอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมหรือเป็นธรรม มีผลต่อเศรษฐกิจสังคมทั้งในส่วนของประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กระจายอย่างทั่วถึงเป็นธรรมและในส่วนของความสงบสุขและความสามัคคีของพื้นที่ลุ่มน้ำ ดังนั้นจึงมีการรวมตัวกันระหว่างผู้ใช้น้ำพื้นที่ต้นน้ำและท้ายน้ำเพื่อการจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำเกิดขึ้น แต่ยังคงจำกัดเพียงในบางพื้นที่ลุ่มน้ำเท่านั้น ยังไม่มีการดำเนินการอย่างกว้างทั่วไป

หนองสามหมื่นเป็นหนองน้ำธรรมชาติ มีพื้นที่ประมาณ 30,060 ไร่ ชื่อหนองชาวบ้านเรียกกันความเชื่อที่ว่า มีเจ้าเมืองที่นับนามว่าเจ้าหมื่นต่อสวรรค์ที่นี่ หรืออีกนัยหนึ่ง คำว่า สามหมื่น แปลว่า มาก เนื่องจากหนองน้ำนี้หน้าแล้งน้ำแห้งขอดจนปรากฏหนองน้ำขนาดเล็กอยู่เป็นจำนวนมาก แรก ๆ คงจะเรียกกันว่าหนองน้ำเป็นหมื่น ๆ ต่อมาอาจจะเห็นว่าเรียกยาก จึงกลายเป็นหนองสามหมื่น

ลุ่มน้ำหนองสามหมื่นในเขตตำบลบ้านแก่ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นลุ่มน้ำหนึ่งที่ได้ริเริ่มมีการจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำขึ้น การศึกษาการจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำของลุ่มน้ำหนองสามหมื่นถึงการเกิด วิวัฒนาการ รูปแบบ โครงสร้างและการดำเนินงาน รวมถึงการกระจายประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างพื้นที่ต้นน้ำและท้ายน้ำ จะทำให้ทราบถึงกระบวนการในการพัฒนาการจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำและผลของการจัดการน้ำระดับลุ่มน้ำต่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของพื้นที่ต้นน้ำและท้ายน้ำ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจดำเนินการในการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ลดปัญหาความขัดแย้งและการแข่งขันน้ำที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นรวมทั้งขณะนี้หลายหน่วยงานเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างชุดหนองน้ำทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อชุมชนในอนาคต ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาสร้างยุทธศาสตร์ลดผลกระทบทางลบและแนวทางการจัดการน้ำให้ยังประโยชน์ต่อชุมชนตลอดไป

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการตัดสินใจดำเนินการสร้างยุทธศาสตร์จัดการทรัพยากรน้ำในระดับลุ่มน้ำ โดยมีวัตถุประสงค์ย่อย ๆ ดังนี้

1. เพื่อทราบถึงวิวัฒนาการหรือกระบวนการในการจัดการทรัพยากรน้ำระดับลุ่มน้ำ อันได้แก่รูปแบบ โครงสร้าง การดำเนินงานและอื่น ๆ ตลอดจนปัจจัยที่เกี่ยวข้องหรือสาเหตุ
2. เพื่อทราบถึงผลของการจัดการทรัพยากรน้ำในระดับลุ่มน้ำที่มีต่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในพื้นที่หนองสามหมื่น
3. เพื่อจัดการความเท่าเทียมเป็นธรรมและลดผลกระทบทางลบในการกระจายประโยชน์ทางเศรษฐกิจของเกษตรกรอันเนื่องมาจากการจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำระหว่างพื้นที่ต้นน้ำและท้ายน้ำ

1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย

เชิงปริมาณ

1. พื้นที่อาณาเขตในบริเวณลุ่มน้ำหนองสามหมื่นจำนวน 30,060 ไร่
2. ประชากรที่อยู่อาศัยหรือผู้มีส่วนได้เสียจากการใช้น้ำหนองสามหมื่น

เชิงคุณภาพ

1. การบริหารจัดการลุ่มน้ำหนองสามหมื่น

1.4 ทฤษฎี สมมติฐาน

1. ความร่วมมือของชุมชนในลุ่มน้ำภายใต้การเรียนรู้และกระบวนการมีส่วนร่วมทำให้เกิดความเข้มแข็งและแก้ปัญหาในการดำเนินการต่าง ๆ ด้วยตนเอง
2. การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำหนองสามหมื่นทำให้ลดผลกระทบทางลบ
3. การปรับสภาพพื้นที่บางส่วนในบริเวณลุ่มน้ำหนองสามหมื่นทำให้ลดผลกระทบทางลบ

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำรงชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำว่าในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากการเข้ามาของธุรกิจการท่องเที่ยว ทั้งด้านบวก และด้านลบในด้านการอนุรักษ์น้ำของชุมชน การจัดการน้ำของชุมชน ระบบความเชื่อ ค่านิยมเกี่ยวกับน้ำ การเผยแพร่แนวคิด รวมทั้งการใช้ประโยชน์แหล่งน้ำในการอุปโภค บริโภค และการนันทนาการของชุมชน

วิถีชีวิตชุมชน หมายถึง แบบแผนการดำรงชีวิตของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เช่น การประกอบอาชีพ แบบแผนการใช้จ่าย ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน และคนในชุมชนกับคนนอกชุมชน การร่วมกิจกรรมทางสังคม แบบแผนการบริโภค การดำเนินชีวิต สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เป็นต้น

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การให้ชุมชนลุ่มน้ำว่าได้มีโอกาส ร่วมรับรู้ข่าวสาร คิดพิจารณา แสดงความคิดเห็น และตัดสินใจในการจัดการท่องเที่ยวในด้านที่ตนมีความถนัดและมีศักยภาพเพียงพอ รวมทั้งได้รับประโยชน์จากการบริการโดยชุมชนในรูปแบบของการรวมกลุ่ม เช่น อาชีพ รายได้ โอกาสการจ้างงาน